

Tilburg University

Interventie bij het preadvies van C.P.M. Cleiren over "Het opstandige slachtoffer"

Groenhuijsen, M.S.

Published in:

Verslag van de op 13 juni 2003 te Alkmaar gehouden algemene vergadering over

Publication date:

2003

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Groenhuijsen, M. S. (2003). Interventie bij het preadvies van C.P.M. Cleiren over "Het opstandige slachtoffer". In *Verslag van de op 13 juni 2003 te Alkmaar gehouden algemene vergadering over: Het opstandige slachtoffer, Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging* (pp. 26-32). (vol. 133; No. 2003-2). Kluwer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Interventie voor de vergadering van de NJV in Alkmaar op 13 juni 2003 naar aanleiding van het preadvies van prof.mr. C.P.M. Cleiren, getiteld 'Genoegdoening aan slachtoffers in het strafrecht'

Niets is zo praktisch als een goede theorie. Om deze reden ben ik met hooggespannen verwachtingen begonnen aan het preadvies van collega Cleiren. Zij geldt immers al sinds het verschijnen van haar proefschrift in 1989¹ als een onderzoeker die belangstelling heeft voor grondslagen van het recht en die daarbij de metajuridica niet schuwt. Wie een preadvies vol met theorie verwacht, wordt op zijn wenken bediend. Cleiren heeft de opdracht² van het bestuur van de NJV vrij strikt opgevat: het gaat haar om de betekenis van 'genoegdoening' in het strafrecht. Als dat de gestelde taak is, dan ligt het voor de hand om eerst na te gaan wat het begrip genoegdoening inhoudt. En dan is tevens verklaarbaar waarom niet vanuit het strafrecht naar de kern van die notie kan worden gezocht (gevaar van cirkelredenering). Dus moet de preadviseur het wel anders aanpakken. Vanuit enkele oriënterende en algemene aanduidingen ("Genoegdoening lijkt te duiden op een handeling die zijn waarde en betekenis volledig moet ontleenen aan de context waarbinnen die handeling plaatsvindt", p. 38; "Genoegdoening geven bestaat in enige vorm van tegemoetkoming of 'opoffering' van de actor aan de ander en dat gebaar drukt erkenning uit", p. 43) gaat de auteur vervolgens de diepte in. Ze geeft een enorme hoeveelheid informatie. De lezers van het preadvies weten nu wat de woordenboeken over genoegdoening melden, wie er zich allemaal sinds de Romeinse en Griekse oudheid over hebben uitgelaten, en in welke wetenschapsgebieden buiten het recht het begrip een rol speelt. In deel II wordt het begrip in een juridische context uitgediept. Dit leidt tot een inventarisatie van *constitutieve omstandigheden en voorwaarden* van genoegdoening, waarin vooral van belang blijkt te zijn dat er een 'relatie' of 'betrekking' tussen de betrokkenen moet zijn, die ook door hen wordt erkend. De *grond* voor genoegdoening ligt in het verleden en wordt gevormd door het gepleegde onrecht. De aard van dat onrecht is een geschokt of een gekrenkt rechtsgevoel. Het *doel* van genoegdoening ligt dan in de toekomst: het verstoorde evenwicht in de relatie tussen de betrokkenen moet worden hersteld.³ Over de *middelen* tot genoegdoening wordt ten slotte opgemerkt dat die niet vastliggen. Geld kan in aanmerking komen, maar ook een bekentenis, het tonen van berouw etc., mits een zekere maatvoering in acht wordt genomen en de prestatie niet wordt geleverd op basis van een beginsel van ruilrechtvaardigheid. Vanuit dit referentiekader stapt de preadviseur in deel III over naar het strafrecht. Maar wie denkt dat de dan reeds verworven inzichten worden *toegepast*, vergist zich. De theorievorming gaat nog een stuk verder. De reeds genoemde wederkerigheidsrelaties worden gesitueerd in een 'symbolische orde' en daarbinnen wordt weer nader onderscheid gemaakt tussen 'reciprociteit' en 'mutualiteit' (p. 59 e.v.). De sterke reductie van de werkelijkheid binnen het strafrechtelijk systeem wordt aangestipt, waarvan we al langer weten dat Cleiren daarvan zowel positieve als negatieve

¹C.P.M. Cleiren, *Beginnelsen van een goede procesorde*, diss. Leiden, Arnhem: Gouda Quint 1989.

²Al in de eerste zin van het preadvies wordt letterlijk over de 'opdracht' gesproken.

³Met als verder liggend doel het bereiken van verzoening, het reduceren van wraakgevoelens en het voorkomen van vergelding (p. 53).

kanten onderkent.⁴ Als men dit allemaal in aanmerking neemt, is het niet verwonderlijk dat er binnen het strafrecht maar in beperkte mate ruimte is voor geïnstitutionaliseerde wederkerigheidsrelaties tussen dader en slachtoffer, die hun oorsprong vinden in de symbolische orde van buiten dat systeem (p. 67-69). Vanuit de vermelde gezichtspunten valt ook begrip op te brengen voor de overkoepelende conclusie van de preadviseur, dat genoegdoening in zijn ideaaltypische vorm niet volledig binnen het strafrecht kan worden gerealiseerd (p. 71 en deel IV).

Het siert de preadviseur dat zij het hier niet bij laat. Welke rol zou genoegdoening dan nog wèl in het strafrecht kunnen spelen? Zij spiegelt gronden en functie van genoegdoening aan het doel van het strafrecht en van de straf, maar komt langs die weg niet veel verder.⁵ Daarna komen de veranderende strafrechtelijke context en het strafprocesrecht aan de orde, en dat levert iets méér op. Een moderne visie op rechtshandhaving biedt immers ruimte voor een op de maatschappelijke context gerichte inzet van het strafrecht (p. 84). Na een kort intermezzo over de beweging van ‘restorative justice’ mondt het preadvies dan uit in de constatering dat het slachtoffer in het strafrecht tevreden moet zijn met een vorm van *gesublimeerde genoegdoening* (p. 93). Er is geen reden om tot een totale transformatie van ons strafrecht over te gaan, maar in de marges valt er nog wel het één en ander te verbeteren. De symbolische orde van het recht biedt namelijk wel degelijk enige ruimte. Het Openbaar Ministerie zou onderdelen van zijn taken - rechtshandhaving, inhoud van het requisitoir - zo kunnen interpreteren dat daarin genoegdoening aan slachtoffers een plekje kan krijgen (p. 97). Openbare erkenning van slachtofferschap is immers belangrijk (p. 99). En ook de rechter ter zitting zou in sommige opzichten - bevel medebrenging verdachte, inrichting en voorlezen van het vonnis - nog wat meer rekening kunnen houden met het belang van genoegdoening aan het slachtoffer (p. 101). Het strafrecht, zo besluit het preadvies, biedt immers meer openheid dan men op grond van het strafvorderlijk en strafrechtelijk legaliteitsbeginsel zou verwachten (p. 103).

Vanuit de door de preadviseur gekozen interpretatie van de opdracht van het bestuur van de NJV is waarschijnlijk nauwelijks méér of anders te verwachten dan het preadvies biedt. Maar is die interpretatie wel de juiste of de meest aansprekende? Het lijkt mij nogal onwaarschijnlijk dat de NJV inderdaad een vooral begripsmatige analyse van het concept van ‘genoughdoening’ heeft beoogd. En in het verlengde daarvan kan zeker worden betwijfeld of het preadvies wel op het juiste uitgangspunt berust. Anders dan bijvoorbeeld Zijderveld (p. 32) lijkt Cleiren aan te nemen dat het slachtoffer inderdaad ‘in opstand’ is. Zij meldt op minstens vijf plaatsen in het preadvies (p. 44, 55, 63, 72 en 91) dat het slachtoffer ontevreden is met het geldende strafrechtelijk systeem en dat dáárom de vraag rijst of het “*meer of anders*” moet. Maar is dat wel zo? Ik geloof er eerlijk gezegd niets van - in ieder geval niet als

⁴De positieve aspecten zijn vooral benadrukt in haar Leidse oratie *Geding buiten geding. Een confrontatie van het geding voor de strafrechter met strafrechtelijke ADR-vormen en mediation*, Deventer 2001. Zie over kracht en zwakte van het recht in dit opzicht ook het onderhavige preadvies, p. 92.

⁵“De strafrechtelijke middelen geven dus weinig tot geen aanknopingspunten voor de middelen waarmee genoegdoening tot zijn recht kan komen”(p. 80).

dit als een empirisch vastgesteld feit zou moeten worden opgevat.⁶ De tevredenheidsmetingen onder slachtoffers wijzen bijvoorbeeld duidelijk in een andere richting. Het “méér of anders” waarnaar de preadviseur op zoek gaat, zou dan bovendien niet op de lijn mogen liggen van de strafrechtshervorming van de afgelopen twee decennia, want die op emancipatie van slachtoffers gerichte veranderingen zouden onvoldoende tevredenheid bij de doelgroep hebben bewerkstelligd. Vandaar dat het onderzoek is gericht op - en tevens beperkt is tot - de vraag of genoegdoening in ideaaltypische vorm dan wèl tot de gewenste resultaten zouden kunnen voeren.

Hoewel er dus een zekere interne logica in het preadvies zit, vraag ik me af of dit de meest vruchtbare benadering is van de aangesneden onderwerpen. Collega Cleiren gaat uit van begrippen en de juridische betekenis daarvan. Een alternatief uitgangspunt had kunnen zijn om te vertrekken vanuit mensen, rechtsgenoten van vlees en bloed (of een verzameling daarvan, zoals de samenleving) en te bezien hoe het rechtssysteem hun wensen en behoeften het beste zou kunnen accommoderen.⁷ Het gaat uiteindelijk om de optimale verhouding tussen (a) zorgvuldige begripsanalyse, (b) normatieve oordeelsvorming, en (c) empirische wetenschap. Het lijkt mij evident dat deze domeinen alledrie van belang zijn voor een theoretisch verantwoorde en zowel wetenschappelijk als maatschappelijk zinvolle beschouwing over de plaats van genoegdoening in het strafrecht. Daarom komen deze invalshoeken ook met een zeker evenwicht - en een zekere samenhang - aan bod in het vakgebied van de victimologie. Het lijkt daarom redelijk om na te gaan of het preadvies in dit opzicht eveneens voldoende evenwichtig is en - mede om die reden - een nuttige aanvulling vormt op de stroom van publicaties die al op dit terrein zijn verschenen. Het interessante is nu dat het Nederlandse rechtssysteem in de afgelopen jaren vooral op basis van een aantal van de zojuist bedoelde victimologische bevindingen is aangepast. Ik noem gemakshalve alleen de wet-Terwee en een groot aantal richtlijnen en ‘aanwijzingen’ die het gedrag van politie en justitie jegens slachtoffers beheersen. Daar komt bij dat deze wijzigingen van het systeem allemaal zijn doorgevoerd met het oog op wat je in huis-tuin-en-keuken-taal zou kunnen noemen ‘genoegdoening’ voor slachtoffers van misdrijven. Het ging hierbij namelijk om empirisch vastgestelde werkelijke behoeften van slachtoffers en om de vraag hoe zou kunnen worden voorkomen dat ze binnen het strafrechtelijk nogmaals schade zouden oplopen. Vanuit de betrokken mensen geredeneerd zou je hier *tevredenheid met de werking van het strafrechtelijk systeem* als een belangrijk begin van genoegdoening kunnen beschouwen. Centraal in de hervorming van de afgelopen jaren staat bijvoorbeeld de gedachte van erkenning van slachtofferschap. Erkenning gaat hand in hand met respect voor de rechtssubjectiviteit van de getroffen medeburger in diens hoedanigheid van slachtoffer. Dat is

⁶Dit ligt natuurlijk anders wanneer het ‘opstandige slachtoffer’ wordt gezien als een metafoor, waarin de mens wordt opgeroepen zich van zijn ketenen te bevrijden en op zoek te gaan naar zichzelf. Zie over Albert Camus in dit verband Y. Buruma, ‘Opstand der slachtoffers. De cultuursociologische en strafrechtelijke invalshoeken’, *NJB* 2003, p. 1166 alsmede - collega Jan Vranken was zo vriendelijk mij hierop te attenderen - ook reeds de rede van de NJV-voorzitter Maeijer in *NJB* 1996, p. 1055.

⁷Deze onderscheiding van invalshoeken heeft raakvlakken met het door Barendrecht gemaakte onderscheid tussen benaderingen vanuit ‘welzijn’ resp. ‘fairness’, maar valt daar niet mee samen; zie J.M. Barendrecht, ‘Rechtvaardigheid en het welbevinden van slachtoffers’, *NJB* 2003, p. 1175 e.v.

nieuw. En er is het element van solidariteit, dat mede berust op het publiekrechtelijk karakter van het strafrecht. Juist in dit opzicht is crimineel onrecht iets anders dan civiel onrecht. De *reactie* op dat onrecht is bijgevolg, zowel materieel als procedureel, even context-specifiek als de *grond* van de aanspraak op erkenning. Vandaar dat bijvoorbeeld schadeloosstelling door de dader aan het slachtoffer in het strafrecht een geheel andere betekenis heeft dan dezelfde financiële prestatie binnen een civielrechtelijk kader.⁸ De ‘symbolische orde van het strafrecht’ (ik neem het woord graag over van de preadviseur, hoewel ik niet weet of zij daar helemaal mee kan instemmen) heeft daarom wel degelijk een eigenstandige betekenis, die zelfs sterker aan genoegdoening zou kunnen bijdragen dan in andere symbolische omgevingen denkbaar is.

De afgelopen jaren hebben vooral in het teken gestaan van pogingen om deze hoogabstracte aspiraties handen en voeten te geven. Volgens velen is de Nederlandse rechtsorde daar vergelijkenderwijs ook in redelijke mate in geslaagd.⁹ De hervormingen van ons systeem berusten in belangrijke mate op empirisch getoetste kennis. Die kennis, met name omtrent de werkelijke behoeften van slachtoffers, is bovendien tot op detailniveau gezeefd teneinde te voorkomen dat er maatregelen zouden worden voorgesteld die ten koste kunnen gaan van de grondslagen van ons strafrechtelijk systeem.¹⁰ We moeten er immers voor waken niet één defect van het systeem op te heffen om er vervolgens veel grotere nadelen voor in de plaats te krijgen. Dat laatste is de normatieve (zo men wil: crimineel-politieke) component. Mijn vraag is nu: waarom zegt de auteur uitdrukkelijk dat zij zich niet wil uitlaten over deze ontwikkelingen? Mij is niet duidelijk geworden waarom zij meent dat dit buiten het bestek van het preadvies valt. Zelf geeft ze immers ook in ronde woorden aan dat het bieden van genoegdoening geen doel op zichzelf is: het primaire doel, aldus collega Cleiren, is het *tevreden stellen* van de gekwetste (p. 73). Als dit zo is - en ik ben dat uiteraard van harte met haar eens - waarom dan die eindeloze aandacht voor het *woord* genoegdoening en vrijwel in het geheel geen aandacht besteden aan de vraag langs welke weg een gekwetste in het strafrecht tevreden kan worden gesteld? Worden doel en middel op deze wijze niet omgedraaid? Juristen hebben zich juist in relatie met de slachtoffers veel te lang blind gestaan op begripsmatige zuiverheid. Natuurlijk vormt een zorgvuldig uitgewerkt begrippenapparaat het basisgereedschap van de rechtswetenschap. Maar het hypostaseren van juridische begrippen - bijvoorbeeld het verschil tussen straf en schadevergoeding - is daarentegen juist een van de kernproblemen waardoor slachtoffers zo lang in de kou zijn blijven staan. Het verwarren van een begrip met de realiteit waarnaar het wordt geacht te verwijzen is dan ook één van de meest bekende oorzaken van secundaire victimisatie, zowel binnen het strafrecht als binnen het civiele recht. Dat zal niet verbeteren door de hier besproken enigszins essentialistische exegese van het begrip genoegdoening. De zaak komt er

⁸Ook dit is herhaaldelijk naar voren gekomen uit empirisch onderzoek. Het lijkt me niet nodig om ter staving hiervan een greep te doen uit de victimologische boekenkast.

⁹Ik wijs uiteraard op het standaardwerk van M.E.I. Brien en E.H. Hoegen, *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, diss. Tilburg, Nijmegen 2000, met verwijzingen naar honderden evaluaties en meta-evaluaties van slachtoffergerichte ingrepen in verschillende strafrechtelijke stelsels.

¹⁰Zie bijvoorbeeld de onderdelen van het onderzoeksproject Strafvordering 2001 die over slachtoffers gaan, en vele soortgelijke publicaties waarnaar ook door de preadviseur wordt verwezen.

volgens mij nog slechter voor te staan als uit die analyse de maatstaf voortvloeit of het strafrecht kan worden ingericht op *ideaaltypische* genoegdoening of op *volledige* genoegdoening. Uiteraárd kan dat niet.¹¹ Ik veroorloof me in dit verband op te merken dat vraagpunt 5 van deze vergadering om die reden voor wetenschap èn praktijk iedere relevantie mist. De vraag kan slechts zijn hoe we kleine stapjes vooruit kunnen zetten in de richting van het “tevreden stellen van de gekwetste” en waar dan de valkuilen liggen. Ik vraag me dan bijvoorbeeld af wat er mis is met de door Cleiren genoemde ‘gesublimeerde genoegdoening’. Als dat namelijk genoegdoening is in de ogen van de slachtoffers zelf, zouden we belangrijke winst hebben geboekt. Wellicht dat daar de theorie van de preadviseur omtrent het begrip genoegdoening een nuttige signaalfunctie zou kunnen hebben. Zelf spreekt ze zich in die zin uit, waar zij aan het slot van haar preadvies opwerpt dat haar bevindingen een aanvullend criterium kunnen bieden bij de vraag welke actuele voorstellen omtrent de bijstelling van de positie van het slachtoffer prioriteit zouden moeten krijgen. Jammer alleen dat zij vervolgens niet zelf de daad bij het woord voegt en aangeeft hoe dat dan zou kunnen. Want het lijkt mij nog niet zo eenvoudig om de kernpunten uit het preadvies op levensechte situaties toe te passen. Sommige van de centrale begrippen daarin - ik wijs op de wederkerigheidsrelatie, inclusief de aspecten van mutualiteit en reciprociteit - hebben waarschijnlijk een vrij hoog virtueel gehalte.¹² Bij een grote meerderheid van ‘gewone’ misdrijven - ik noem de inbraken en de tasjesroof op straat - zullen bijvoorbeeld slechts weinig daders en slachtoffers zich aangesproken voelen door de notie dat er een relatie moet worden hersteld. Ik ben bang dat het preadvies daarmee uiteindelijk weinig richting geeft aan de rechtsontwikkeling of aan de wetenschappelijke onderbouwing daarvan.

Ik ben begonnen met te zeggen dat niets zo praktisch is als een goede theorie. De theorie in dit preadvies is naar mijn bescheiden mening niet erg praktisch.

¹¹Dat is wat mij betreft ongeveer hetzelfde als het wijden van een beschouwing aan de vraag of (speciale of generale) ‘preventie’ in ideaaltypische vorm binnen het strafrecht kan worden gerealiseerd.

¹²Het lijkt mij evident dat een aantal basisbegrippen in het theoretisch concept van Cleiren ook niet zijn bedoeld in beschrijvende zin, maar in een meer overdrachtelijke of metaforische zin. Nu de preadviseur zelf de indruk wekt dat haar ideeën wel degelijk toepasbare criteria kunnen opleveren, zou op dit punt wel meer duidelijkheid kunnen worden geboden.